

NÜFUS HAREKETLERİ VE SOSYAL DEĞİŞME

M. Said Doğan*

Özet

Kuşkusuz nüfus hareketleri beraberinde sosyal değişmeyi de getirir. Sosyal bir realite olan, sosyal değişmeyi iyi analiz etmeden tedbir almak mümkün değildir. Sosyal değişmeyi iyi bir şekilde analiz edebilmek için şu unsurları göz önünde bulundurmanız gerekir. Zaman, çevre ve insan unsuru. Bu çalışmamız nüfus hareketlerinin sebebiyet verdiği problemleri, insanoğlunun en az hasarla atlatması amacı güderek kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

Sosyal değişim, din, göç, nüfus hareketleri, sosyal çevre, coğrafi çevre, teknolojik faktör, sanayi devrimi, çekirdek aile, kent

Abstract

Population movements are one of the important social change factor that's why social change should be analyzed in this concept frame. In that analyze, time, environment and human factors should be taken into consideration.

Key Words

Social change, religion, migration, population mowment, social environment, geographical environment, technological factor, industrial revolation, nuclear family, city.

Sosyal Değişme

Değişme “bir durumdan başka bir durumu geçişi ifade etmektedir.” Memleket durumunun korunması statik olmak manasına gelmektedir ki zaman içinde böyle bir özelliğin korunması zordur. Genellikle değişme hükmünü varlıklarla ifade etmektedir. Bu zaviyeden değişme kişisel ve toplumsal planda kendisini gösterir. Değişime uğrayan bir canlı değişimin olmadığı bir topluluğu farz etmek kabil değildir (Doğan, 1995: 178). Sosyal değişme farklı zaman dilimlerinde sosyal yapı unsurlarında ortaya çıkan nitelik ve nicelik farklılaşmasıdır (Erkal, 2000: 219). Değişme devamlılık gösteren bir süreçtir. Bazen yavaş bazen hızlı değişmelerle gelecek nesillere aktarılan kültür, kişilerde ve toplumun kendisinde farklılaşmalara sebebiyet verir. Değişme hızı, cemiyetten cemiyete değişiklik arz eder. Geleneksel toplumlarda değişim daha yavaş olurken, endüstrileşme yolunda olan topluluklarda daha süratli olmaktadır (Özkalp, 1995: 263). Sosyal değişmede değer hükmü, müsbet veya menfi olmaya doğru bir farklılaşma müşarünileyh değildir. Sosyal terakki ve sosyal gerileme sadece bir değişim olarak telakki edilebilir. Mesela orta sınıfların çöküşü, mülkiyetin zedelenmesi veya yok olması işçi sınıfının toplumdan ayrı olarak sınıf şuuru ve topluma düşmanlık duygularıyla proleterleşmesi, sınıf esasına dayanan çatışmalar, Marksist düşünce sisteminde değişme ve ilerleme sayıldığı halde aynı olaylar demokrasi ile yönetilen toplumlarda gerileme veya çözülme olarak da nitelendirilebilmektedir (Dönmezer, 1994: 400).

Sosyal Değişme Uzmanları Şu Konuları İnceler

1. Nüfus hareketleri
2. Gelenek ve göreneklerin değişmesi
3. Rol ve statülerdeki değişmeler
4. Yeni liderlerin ve ideolojilerin ortaya çıkması
5. Keşif ve icatlar
6. Ekonomik varlıklardaki değişimler
7. Diplomatik ilişkiler
8. Rejim değişikliği
9. Eğitim kurumlarındaki değişmeler

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

10. Kitle değişim sistemlerindeki değişimler

11. Aile ve akrabalık ilişkilerindeki değişimler

12. Teknolojik değişimler

Sosyal değişmeyi iyi bir şekilde analiz edebilmek için bazı unsurları mütalaa etmemiz gerekmektedir. Örneğin, zaman, çevre ve insan unsurları vs. (Tezcan, 1984: 4-5-6).

Bu üç unsurun bir arada bulunuşu değişimin olabilmesini gerektiren şartlardır. Binaenaleyh değişim her hangi bir zamanda ve her hangi bir mekanda bazı insanlarla tezahür etmektedir. Sosyologlar sosyal değişme kurumlarını da şöylece sıralamaktadırlar:

- a) Çatışmacı kuram
- b) Devri dalgalı kuram
- c) Yapısal fonksiyonel kuram
- d) Evrimci kuram

Topluluklar önceleri kabileler şeklinde yaşamlarını sürdürürken, gelişme ve değişimleri sayesinde birer millet haline gelebilmekte, iç yapısı değişmekte ve karmaşıklaşmaktadır. Bilahare endüstriyel topluma kavuşabilmektedir. İbni Haldun sosyal değişmeyi üç kavramla ilgili determine ilişkilere bağlamıştır. Bu üç kavram "ümran", "asabiyet", "tavırlar"dır. "Ümran", kavramı ile ilgili açıklamalarında maddi iktisadi bir determinizm görülmüştür. Çünkü ümranla medeniyet ve medeni yaşayışı keşfeder. Ümranı da ikiye ayırmıştır. Birincisi "bedevi" yani ilkel, göçebe, yerleşik olarak yaşamalarına rağmen, işbölümü ve farklılaşmanın görülmediği, zanaatların gelişmediği insan topluluğudur. İkincisi ise "hazari" yani medeni, gelişmiş, yerleşik hayata geçmiş fazla üretebilen, refah seviyesi yüksek cemiyet tipidir (Erkal, 2000: 224).

Durkheim, toplumsal değişmeyi iş bölümünün gelişmesine bağlamaktadır. Haddi zatında hemen hemen bütün sosyal bilimciler aynı kanaate varmaktadırlar. İş bölümünün gelişmesi ise nüfus artışına bağlıdır. Nüfus az ve iş bölümü yokken toplumda mekanik dayanışma egemendir. Toplumda gelenekler hakim ve bireycilik gözükmezdi. Durkheim toplumsal değişmenin temelinde iş bölümünü ve dolayısıyla teknolojiyi esas alıyordu. Cemiyet maddeci değer yargılarının başka bir

alana yavaşmaktadır. Bu hareketliliğin hızı farklı da olsa değişen, bir şey vardır ki o da durağanlığın baki olmayışıdır.

Sosyal değişme konusunda önemli bir yeri olan yapısal fonksiyonel kuram, sosyal yapı ile fonksiyonları arasındaki ilişkilerden hareket etmesi nedeniyle en önemli sosyal değişme nazariyesi olarak kabul edilmektedir. Yapı ile fonksiyonel unsurlar arasında ilişkinin bulunduğu bir yerde sistem ve sistemin işlediği bir bütünü düşünmek zorunluluğu bulunmaktadır (Erkal, 2000: 231).

Malinovski'ye göre "sosyal gerçekler" kültürün bütünleşmiş sistemi içinde oynadıkları rol ve fonksiyonları itibari ile açıklanabilirler (Erkal, 2000: 231).

Merton'da, Parsons gibi fonksiyonel modeli ele alıp işlemektedir. Parsons'un ele aldığı ev bütünleştirici özelliğini ortaya koyduğu kültürel sistemi Metron, temel yapı olarak düşünülenler içinde değerlendirmektedir. Fonksiyonel ilişki intibak ve uyum sağlayıcı bir niteliğe sahip olmalıdır. Bunlar olmadığı sürece fonksiyonsuzluk veya uyumsuz bir durum arz ederler (Güven, 1999: 228).

L.A.Coser'e göre çatışma menfi tutumların ortaya çıkmasına yardımcı olur. Çatışma, uyum ve düzen arasında yakın ilişki vardır. Bunlar bir bütünün saniyen gerçeğin farklı yanlarıdır. Bunlar somut realitelerdir. Bizi yeni sosyal dengelere kavuştururlar.

Sosyal Değişmeye Tesir Eden Faktörler

1. Demografi faktörü
2. Teknoloji faktörü
3. Fiziki çevre faktörü
4. Kültür faktörü

Birçok bilim adamına göre, fiziki çevrenin daimi fakat medeniyetlerin gelip geçici oldukları bu sebeple sosyal değişmeye etki eden tek faktörün fiziksel çevre dediğimiz coğrafya olduğu şeklindedir. Her coğrafi çevre ve o coğrafya üzerinde yaşayan insan topluluklarını etkilemektedir. Şüphesiz ki fiziki çevre, insan toplulukları üzerinde etkilidir. "İnsanoğlunun ilk gözünü açtığı coğrafyası onun sılasıdır".

F.Ratzel'e göre de bütün sosyal hayat coğrafi unsurlara bağlıdır. Coğrafyayı adeta bir kader olarak kabul eden Ratzel'e karşı çıkan Sorokin'e göre fiziki çevre insan toplulukları üzerinde etkili oluyorsa fiziki şartlar aynı olmasına rağmen, sosyal şartlar değişebilmektedir.

Bataklıkların kurutulması, çölde tarım faaliyetlerine geçilebilmesi, insan oğluna bağlıdır. Aynı fiziki çevrede üzerinde tarihin çeşitli dönemlerinde yaşamış toplulukların siyasal sistemleri, sosyal yapıları, kültür ve medeniyetleri ayrı ayrı olabilmektedir (Dönmezer, 1994: 411).

Makine ve elektriğin toplum hayatına girmesi, toplum düzeninde süratli ve keskin değişimlere sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla aile hayatı, dini hayat, edebiyat, sanat, siyasal tutumlar gibi derin ve kökten değişime uğramıştır. Arnold Toynbee şöyle vurgular: şüphesiz her teknolojik devrim, aynı zamanda toplumsal bir devrimdir. Çünkü teknolojik değişimler toplumdur. Toplumun oluşumunda kültürün çok önemli rolü vardır. Çünkü kültür, toplum içinde fertler arası münasebetleri öylesine düzenler ki artık fertler arasında bilinçli olmayı gerektirmeyen kurallar ve davranış biçimleri kendiliğinden ortaya çıkar. Kültür aracılığıyla toplum üyeleri arasındaki birlik sağlandıktan sonra, toplumun işleyişi düzene girer ve kolaylaşır (Erkal, 2000: 244). Prof. Dr. Amiran Kurtkan Bilgiseven'in önemle üzerinde durduğu Hz. Ali'nin Tevhid formüllerinde görüldüğü veçhesiyle.

E.B.Taylor'a göre kültür, "bilgiyi, imanı, sanatı, ahlakı, hukuku, örf ve adeti ve insanın cemiyetin bir üyesi olması dolayısıyla kazandığı diğer bütün maharet ve ihtiyatları ihtiva eden bir terki"dir.

F.A.Wolf kültürü "bir milletin fertlerinin iştirak haline bulunduğu manevi hayat", A.K.Kohen ise kültürü "umumi olarak insanların değer hükümleri, örf ve adetler, zevkler kısaca insan tarafından yapılmış her şey olarak değerlendirir".

Bir başka zaviyeden "maddi kültür" teknik araç ve gereç, makine üretim araçları ile maddi yapılarıdır. Manevi kültür ise bir milleti diğer milletlerden ayırt edebilme imkanı veren örf ve adetler ve kolektif davranışlardır. Manevi kültürlerini koruyan, geliştiren ve canlılığını muhafaza eden milletlerin maddi kültürde de değişme (gelişme) sağlamaları normaldir. Manevi kültür belli bir gelişme seviyesinde değilse, o toplumda maddi kültür unsurlarını uygulayabilmekte sıkıntılar çekilebilir. Maddi kültür, beynelmilel olduğu için bütün

insanlığın hizmetindedir. Ancak manevi kültür milli olduğundan dolaydır ki ithali mümkün değildir.

Ziya Gökalp'te maddi kültürün beynelmilel oluşunu iddia ederken, manevi kültür ile millet, milliyet ile milli bağımsızlık arasındaki yakın münasebetten hareket etmektedir. Ona göre manevi kültür medeniyetin adeta ruhudur (Erkal, 2000: 245).

Malinowski'ye göre "kültür değişmesi" bir toplumun siyasal yapısında, yönetim kurumlarında, bilgi sisteminde, ahlak sisteminde, maddi araç ve gereçlerinde ve bunların kullanılmasında ortaya çıkan değişimleri ihtiva eder.

Şehirleşme sürecinde "zirai teknik ıslah edildikçe insan-saat"le ifade elden harcanan emek miktarı ile elde edilen gıda arasındaki nispet pozitif bir değişme istikameti takip edebilir. Yani elde edilen gıdanın net hasılası gittikçe artabilir. Cemiyetin yapısı ise bu iki faktör arasındaki nispete tabi olup, insan-sanat ünitesine isabet eden gıda hasılası fazla olduğu takdirde insanlar boğaz tokluğuna çalışmaktan kurtuldukları, gıda depo edebildikleri için boş vakte sahip olacaklarından eğitim imkanları ortaya çıkacak, iş bölümü artacak mesleki ihtisaslaşma gerçekleşecek ve şehirler büyük kültür değişmelerinin meydana geldiği merkezler olarak gelişecektir (Bilgiseven, 1996: 116).

Sosyal kurumlarda yada kurumlar arası ilişkilerden meydana gelen değişimleri "sosyal değişme" olarak tarif edersek, kültürün inanç, bilgi, dil, örf ve adet veya teknoloji gibi her hangi bir alanında meydana gelen değişimleri de "kültürel değişme" olarak tarif ederiz (Dönmezer, 1994: 401-402).

Kültür Değişmelerinde Etkenler

1. Nüfus hareketleri (doğum, ölüm, göç)
2. Şehirleşme
3. İktisadi ve sosyal planlama
4. İç ve dış turizm
5. Haberleşmenin yaygınlaşması
6. Teknolojik gelişmeler
7. Tabii ve sosyal afetler
8. Yeni lider ve ideoloji problemi

Kültür değişmelerini incelerken bir etken üzerinde durmak şüphesiz eksik olur. Örneğin, Marksistlerin yaptığı gibi yalnızca maddi ve ekonomik faktörlere önem vermek gibi sadece demografik etken üzerinde durmak da yanlış olur. Kültür değişmelerinde rol oynayan bütün etkenler arasında karşılıklı bağlantılar mevcuttur. Ancak biz seçtiğimiz konu itibari ile nüfusun sosyal değişme üzerindeki etkisini incelediğimiz için buna ağırlık vardır.

Nüfus Kavramı

Nüfus denildiğinde bir grubu veya toplumu meydana getiren tüm canlılar anlaşılır. Ekolojide nüfus, aynı bir hayat çevresi içinde yaşamını sürdüren ve birbirine muhtaç olan bir hayat birliğini meydana getiren bitki veya hayvan çeşitlilerini ifade etmektedir. İnsan oğlunun nüfusuysa farklıdır. İnsan belirli bir biyotopa bağlı olmayan, akıcı dış çevrenin etkisini azaltabilen, kendisine soran, diğer canlılarla birleşmekten çok onlarla zıtlaşan ve aralarında evlenerek cinsel ilişki kuran bir varlıktır (Dönmezer, 1994: 63). İnsanın diğer canlılardan bariz farkı ağırlıklı olarak akıl boyutuna sahip olmasıdır. Nüfusun incelenmesi, aynı zamanda cemiyetin sosyal yapı şartlarının ortaya çıkarılması demektir. Nüfus, demokratik, kültürel, sosyal ve ekonomik yönleriyle ele alınabilen bir özellik taşımaktadır. Nüfusun hem üretici hem de tüketici fonksiyonu vardır. İktisatçılar ve sosyologlar bu iki özelliği göz önünde tutarlar. Nüfus bir taraftan ülkedeki milli geliri meydana getiren diğer taraftan mal ve hizmetleri tüketen unsurdur (Erkal, 2000: 175).

Sosyologlar toplumu teşekkül eden nüfusun sayısını, özelliklerini bilmeyi önemli kabul ederler. Mesela nüfusun doğum ve ölüm oranları, cinsiyete göre, yaş kümelerine göre, ekonomik etkinlik oranlarına göre, eğitim düzeyine göre, sağlık durumuna göre, kentli ve köylü oluşuna göre dağılımı, bu dağılımdaki değişmelerin yönü, bilinmesi çok gerekli ve yararlı olan bilgilerdir.

Nüfusbilimcilere Göre Demografya

Nüfusbilimciler Demografya bilimine şu üç zaviyeden bakarlar.

1. Nüfusun yapısı ve bileşimi
2. Nüfus dağılımı ve nüfus hareketleri
3. Nüfusun büyüklüğü

Demografya

Nüfusun büyüklüğü, bileşimi ve dağılımı üzerinde meydana gelen değişmeler veya nüfus süreçleri olarak belirttiğimiz doğum, ölüm ve göçlerde meydana gelen artış ve azalışlar sonucu bir bölgede yaşayan insan nüfusundaki değişmeleri inceleyen bilim dalı olarak tanımlanmaktadır (Özkalp, 1995: 203). Bir disiplin olarak kökeni, ekonomi, istatistik ve biyolojiden olan demografi; coğrafya bölümlerinde okutulup bilahare sosyoloji ile birleşir bir niteliğe kavuşmuştur.

Demografya genel olarak nüfus analizleri yapmaktadır. Ancak bunları yaparken istatistiksel çözümler ve matematiksel münasebetler mütalaa etmektedir. Bu disiplinin başka konuları ise doğum, ölüm, nüfus hareketleri ve nüfus genişleyişi, büyüme süreçlerindeki ilişkileri tesbit ve keşfetmek ve çeşitli tatminler yürütmektir. Genelleyecek olursak demografyanın nüfusla ilgili gereçler üzerinde açıklamalar, gözlemler yaptığını ifade edebiliriz. Demografyayı formel veya saf demografi; genel nüfusla ilgilendiğinden sosyal demografi olarak ayırabiliriz (Dönmezer, 1994: 64).

Formel demografi, nüfusun matematiksel yönü ile ilgilenir ve istatistiksel analizler ve tahminler yürütür. Formel demografi ile uğraşanlar şu sorulara cevap vermeye çalışırlar. Doğurganlık ve ölüm aralarındaki mevcut eğilimler, bu eğilimleri etkileyen faktörler ve bunların nüfus artışları üzerindeki neticeler ve değerlendirilmesi.

Sosyal demografi ise nüfus olgusu hakkındaki bilgilerimizi genişletir ve bu olgunun sonuçları hakkında bizi malumat sahibi yapar.

Demografi Biliminin Amaçları

1. Nüfusun büyüklük, bileşim ve dağılımlarında meydana gelen değişmeleri tesbit için gözlemler ve ölçümlerde bulunmak.
2. Bu değişikliklerin, doğurganlık, ölüm ve göçleri nasıl etkilediğini anlamak amacıyla gözlem ve ölçümler yaparak, meydana gelen değişimleri açıklamak.
3. Belirli bir bölgede yaşayan insan nüfusunun büyüklüğü, bileşimi ve dağılımı hakkında gözlemler, ölçümler ve tamlamalar yapmak.

4. Gözlemlenen değişimlerin ve yönelimlerin nüfus açısından sonuçların değerlendirilmesi (Özkalp, 1995: 204).

Sonuç olarak demografi, ölüm, doğum oranları, bunları ülkemiz ve dünya dünyamız açısından incelemeyi kendisine konu edinmiştir. Kısaca çağımızdan örnek verecek olursak, en yüksek doğurganlık oranına iktisadi bakımdan geri kalmış memleketlerde karşılanmaktadır. Mesela, Asya, Afrika, Latin Amerika gibi ülkelerde kaba doğum oranı binde 50 civarındadır. Öte yandan en düşük doğum oranı ise Batı Avrupa'da (Avusturya, Danimarka, Lüksemburg, İsviçre, İsveç) gibi toplumlarda tesbit edilmiştir. Bu ülkelerde oran binde on bir'dir.

Ayrıca insanların mensup oldukları din ve sosyo-ekonomik statüleri de bu konuda belirleyiciliğini korumaktadır. Bu rakam Türkiye'mizde binde 30 civarındadır. Pek tabiidir ki bu rakam Türkiye'nin bölge ve yerleşim merkezlerine göre farklılık arz etmektedir. Eğitimli bir aile tek çocuk yaparken doğu bölgelerimizde 30 çocuklu ailelerle karşılaşmak mümkündür.

Nüfus ve Sosyal Değişme

Nüfus hareketleri, belirli alanlarda sosyal değişmeyi etkilemiştir. Toplumlarda meydana gelen demografik hareketler toplumsal ve kültürel yapıya yeni problemler yaratırlar. Örneğin doğum, ölüm, göç olgusu gibi toplumlarda kentleşme olgusu hız kazanmış mevcut yapıdaki şehir nüfusları süratle artmıştır. Teşekkür eden bu oluşum, beraberinde kırsal nüfusu kat be kat geçmiştir. Kırsal kesimden şehirlere göç etmenin sebepleri farklı hayat standartlarını yakalama daha yüksek kazanç elde etme hevesi ve meyanda kırsal kesimdeki toprağın verimsizliği, çorak ve kardeşler arasında bölüşüldükçe küçülmesi muharrik güç olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsanların değer yargıları, tutumları, inançları, gelenek, görenek, hayat tarzı ve dünya görüşleri değişime uğramış veya en azından etkilenmiştir. Sosyal ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla etkileşen ve ortak bir kültürü paylaşan çok sayıdaki insanın oluşturduğu bir birliktelik olarak tanımlanan toplumun önemli karakteristiklerinden biride değişme özeliğine sahip olmasıdır (Doğan, 2003: 41).

Toplumbilimciler için nüfusun büyüklüğü, dağılımı ve nitelikleri her zaman için temel verilerdir. Durkheim'in kendisinin morfoloji dediği, toplumbilim dalı için nüfusun büyüklüğünü temel öğelerden biri

saymıştır. Toplumlar büyüklüklerine ve yoğunluklarına göre tasnif edilirler. Büyüklük terimiyle Durkheim toplumsal bilimlerin gelişmesi olgusuyla etkilenen "materyal yoğunluk" ile birbiriyle sadece ekonomik değil fakat kültürel alanda da etkin ilişkiler içinde bulunan bireylerin sayısıyla ölçülen "moral yoğunluk" arasında farklılık olduğunu belirtmektedir. Durkheim'e göre büyüklükteki artış genellikle yoğunlukta da kendini göstermektedir. Her iki etmendeki değişimler ise birlikte, toplumsal yapıda değişmeler meydana getirmektedir (Bottomore, 2000: 87).

Durkheim'in belirttiği yönüyle toplumların nüfuslarının artması ve yoğunlaşmasıyla birlikte gerekli üretim için iş bölümüne başvurmuşlardır. Geleneksel toplumlarda insanlar genellikle tarım, hayvancılık ve zanaatla uğraşırlar. Yaptıkları üretimi tek başlarına yaparlardı. İş bölümü gelişmesiyle birlikte mesleki uzmanlaşma ortaya çıkmış bu da tek bir kişinin değil belirli bölümlere ayrılmış ve bu bölümlerdeki kişilerin ortak çalışması sonucu üretim yapılması sağlanmıştır. Bu aşamada mühim olan bir konuta mütehasıs olmasıdır.

Nüfusuna gerekli eğitim, sağlık ve üretim hizmetleri getiremeyen toplumlar en başta baş edilemez bu sayısal yığılımın neticelerini yaşamaktadırlar. Bu tür ülkelerde toplumsal değişmeyi kontrol etmek, planlamak ve sonuç almakta zorlaşmaktadır. Binaenaleyh kendi nüfusunu insan unsuru zaviyesinden çağdaş standartlara yükseltmeyen topluluklarda önceliklerde değişebilmektedir. Sağlık, beslenme, eğitim problemleri gelişmekte olan ülkelerde bunlarla birlikte savunma problemlerini de gündeme getirmektedir. Bir milyar insanın hiçbir sağlık hizmeti görememesi, iki milyon dolayında çocuğun tedavisi mümkün olduğu bulaşıcı hastalıklardan ölmesi ve bir milyar insanın okuma yazma imkanından faydalanamaması, seksen milyon çocuğun okuldan mahrum olması, kadınların okur yazarlık oranlarının erkeklere nazaran %70 düzeyinde olması düşündürücüdür. Demografyanın dünya ölçeğinde tespit ettiği bu neticeler üç aşağı beş yukarı kabul edilen rakamlardır. Toplumsal değişmeyi istenilen doğrultuda gerçekleştirebilmek için nüfusun planlanması aciliyet kespnetmektedir. Aksi takdirde geleneksel problemler ve dolayısıyla silahlanma çıkmazı kaçınılmaz olacaktır. Sosyal olaylar ve bütünü ile toplum kültürü arasında çok yakın münasebetler vardır. Cinsiyet ve yaş farkları bütün toplumlarda kültürel anlamlar yüklenmiştir. Çoğunluğu genç evlilerden

oluşmuş bir toplumun önemli yönlerinden yaşlı ve çocuklardan meydana gelmiş toplumlardan farklı olur ve bu toplumun nüfus yoğunluğu o toplumun kültür gelişmesiyle sıkı ilgi gösterir (Dönmezer, 1994: 70). Mesela, Amerikan endüstrisi alanında, banyo sabunu imal eden bir işletmenin hayatini sürdürülebilmesi için, sabunu satın alan müşterinin yılda altı milyon kez banyo yapmaları gerektiğini tespit etmiş ve bu konuda reklam çalışmaları sürdürülmüştür.

Doğum ile ölüm oranındaki değişikliklerde tüm sosyal sistemlere etki yapmakta ve sonuçlarını yansıtmaktadır. Hatta evlenme şekilleri de demografik faktörlerle sıkı sıkıya ilişkilidir. Örneğin Hindistan'da ilkel bir grubu oluşturan "Todos"lar poliandri (bir kadının çok erkekle evlenmesi) uygulanmaktadır. Bu sistemi yürütmek için kadın nüfusunun az olması zorunluydu. Bu sebeple Todos'lar kız çocuklarını öldürmekte iken, İngilizlerin müdahalesi ile demografik bir değişiklik meydana gelmiş ve poliandri, fonksiyonel değeri kalmadığı için ortadan kalkmıştır.

İlkel insanlar, uygun bir demografik, iktisadi dengeyi sağlamışlardır. Ancak toplayıcılık dönemi geride kalıp yiyeceklerini kendileri üretmeye başladıklarından sonra denge sarsılmış bazen lehte ve bazen aleyhte durumlar arz etmiştir. İnsan hayvan üretmesi ve tarımla uğraşmaya başlamasıyla iş bölümü ve bununla beraber esirli ve hiyerarşi düzeni başlamıştır. Bu durumu izleyen dönemlerde mal değişimi ve ticaret inkişaf edilmiş ve başlamıştır.

Nüfusun belirli sınırları aşmaması kural olarak benimsenmiştir. Çeşitli ihtiyaçları karşılayacak madde ve hizmetler tabiat ve toplumda sınırlı olduğundan nüfusun birden bire büyük oranda çoğalması çok çeşitli problemlerin ortaya çıkmasına sebebiyet verir. İlkel toplumlarda nüfus artışını önlemek bakımından çeşitli mekanizmalar sosyal sistemler içinde işlemiştir. Çocukların, yaşlı ve yetenezsiz kişilerin öldürülmesi, çocuk düşürme, cinsel ilişkileri sınırlama, mecburi göçlere başvurma gibi sınırlayıcı araçlara başvurulmuştur. Savaşlarda, nüfus artışının kontrol fonksiyonu bakımından etkili olmuştur. Söz konusu çocuk öldürme Japonya'da 1868 yılına kadar hukuken uygulanmıştır. Nüfusun çoğalmasını frenleyen kurumlar dini inançlar, örf, adet ve kanunlar biçiminde görülmektedir; evlenme yaşının geciktirilmesi, şartlara bağlanması, karı koca arsında zorunlu ayrılma sürelerinin konulması, poligami ve boşanmanın yasaklanması gibi.

Sosyal değişme eğer, sosyal bütünleşmeyi temin ediyorsa bu sağlıklı bir süreçtir. Sosyal bütünleşmenin ekonomik büyümeyi ve orta sınıflaşmayı hızlandıran bir faktör olarak ele alınması da mümkündür (Öksüz, 1985: 55).

Toplumlarda meydana gelen nüfus değişmesi ve nüfus hareketleri, toplumun yapılarında müsbet ve menfi değişmelere sebebiyet vermiştir. Bu çalışmamızda hep müsbet değişmelere önem verdik ama menfi bir değişme türüne örnek vermeden geçsek eksik kalacağından onu da bir başlık altına almadan geçemeyeceğiz.

Yerli Hareketler (değişmeye karşı aksülameller, irticalar)

(Prof.Dr. Mümtaz Turhan)

İçtimai-kültür karışmaları esnasında veya başka kültür mensuplarına benzemesi o kültürü benimseme cehtlerinden doğan sükutu hayaller ve ümitsizlikler "yerli hareketler" denen aksülamellere bir başlangıç sayılmaktadır. Bu nevi yerli hareketler değişmekte olan bir cemiyetin mazisini, kültürünün geçmişteki muayyen bir safhasını tebciil etmesi ve mümkün olduğu takdirde onları ihya etmeye çalışması diye vasıflandırılmıştır. Umumiyetle kültür değişmeleri esnasında karşılaşılan güçlükler, muvaffakiyetsizlikler, ferdi veya maşeri sükutu hayaller, kırgınlıklar ve ümitsizliklerle beslenen bu nevi aksülamelleri yalnız içtimai-kültür karışmalarına veya devamlı kültür temaslarına has bir hal diye kabul edip onları ihmal etmek doğru değildir. Hakikatle maziye veya kültürün geçmişteki muayyen bir safhasını tebciil etmek hadisesi alelade kültür değişmelerinde de müşahade edilmektedir. Zira terakkiyi seven daima ilerlemek isteyen cemiyetlerde bile kültürde vukua gelen değişmeler, fert için rahatsızlık yaratmakta, hoşnutsuzluğa, manevi huzursuzluklara sebep olmaktadır. Bu itibarla o cemiyete ait fertlerden mühim bir kısmı geçmiş zamana hasret duyacak, maziye günün zorlukları arasından pembe ışıklar altında görecektir, o şekilde tahayyül edecektir. Binaenaleyh değişmelerden gelme huzursuzluklar ne kadar şiddetli ve seri olursa mazi hasretini ifade eden atitüt de o nisbette yayılmış olacaktır (Turhan, 1987: 129-130).

Ayrıca Prof. Dr. Amiran Kurtkan Bilgiseven'in Amerika da yapılan bir araştırmada köylü tiplerinde teknolojiye açık, kapalı ve yarı açık tiplemesinde, mısır tarlalarına uyarlanan D3 tarım ilacı örneği konumuzu fazlasıyla aydınlatmaktadır (Bilgiseven, 1988: 52).

Kültür ve Nüfus İlişkisi

Mevcut yapıdaki nüfus değişimleri, nüfus artışları ve nüfus hareketleri o toplumun kültürünü etkiler, kültür değişmelerine yol açar. Bu değişimler bazen nüfus artışlarıyla bazen de iç ve dış göçlerle oluşurlar. İlk çağlarda toplumların, nüfus artışı ve nüfus artışının beraberinde getirdiği problemlerle uğraşmak gibi bir sıkıntılarını yoktu. Bunda savaşların, salgın hastalıkların ve yaşama tarzlarının önemli bir etken olduğunu belirtmek gerekir. Sanayileşmeyle birlikte kentleşme olgusu hız kazanmış ve kent nüfusları giderek artmaya başlamıştır. Toplu yaşam tarzının hüküm sürdüğü bir sürece girmişlerdir. Bu değişimler toplumsal yapıyı ve küresel değerleri etkilemiş bu da farklılaşmaya yol açmıştır. Göç eden gruplar, gittikleri kentin sosyal yapısından etkilenmekle kalmamış, ayrıca bu yapıyı etkilemişlerdir. Mesela gecekondular kentleri kurarak farklı bir kültür, farklı bir yapı ortaya çıkarmışlardır (Gökçe, 1996: 95).

Nüfus ve Kentleşme İlişkisi

İnsanlar yerleşik hayata geçtikleri zaman kentleşme olgusu yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştır. İlk zamanlar ticarete uygun yerleşim bölgelerinde canlı şehirler meydana gelmeye başlamıştır. Önemli şehir merkezleri, nehirlerde, vadilerde ve alüvyonlu topraklar üzerinde kurulmaya başlandığı tezahür etmektedir. Sanayileşmeyle birlikte geniş nüfus kütlelerini içerisinde barındıran, geniş ölçüde iktisadi ve içtimai imkanlar sağlayan sanayi kentleri ortaya çıkmıştır.

Geniş ölçüde nüfus barındıran bu kentlerde nüfus artışıyla birlikte yeni problemler ve oysal yapıda değişimler meydana gelmiştir. Bu problemleri, hava kirliliği, gürültü, işsizlik, cinayet ve hırsızlık oranlarındaki artış, aşırı kalabalık okullar, yetersiz toplu taşımacılık ve sağlık hizmetleri ve de yetersiz belediye hizmetleri olarak sıralayabiliriz (Özkalp, 1995: 304).

Nüfus Hareketleri ve Göç

İnsanların öç olgusu, bir coğrafik bölgeden diğer bir bölgeye intikal etmelerini ifade eder. İç göçler ve dış göçler olmak üzere iki farklı göçten bahsetmemiz mümkündür.

Sanayileşmeyle beraber kırsal kesimlerden şehirlere göç realitesi aşırı bir şekilde artmıştır. Fertleri bu duruma iten iki faktörden

bahsetmek mümkündür. İnsanların içinde bulunduğu elverişsiz şartlar ve iş sahibi olabilme imkansızlığı gibi eğitim, sağlık ve diğer imkanlardan yoksun olmak, iyi bir sosyal ortam istek ve iştiyaki insanları şehirlere cezbetmiştir. Nüfus hareketleri neticesinde bazı insanlar şehirlere tam adaptasyon sağladıkları halde, bazıları da ne kentli ne de şehirli olabilmiş adeta kentle köy arasında bir ara form olmuş, kentin bazı nimetlerinden yararlanırken köydeki alışkanlıklarını da buralara taşımışlardır. İşte bu üslubu gecekondular üslubu diyoruz. Öncelikle geleneksel geniş aile küçülmüş ve yerini çekirdek aileye terk etmiştir. Artık eskiden olduğu gibi birçok bireyden oluşan geniş aile yok. Onun yerine anne, baba ve çocuklardan müteşekkil çekirdek aile söz konusudur.

Bütün bu değişimlerle beraber yeni değer yargıları teşekkül etmiştir. Akrabalar arası dayanışma, yakınlık ilişkileri dumura uğramış, yardımlaşma adeta unutulmuştur. Çünkü kentlerdeki ücret sistemi buna imkan da vermemektedir. Aile mensupları ihtiyaçlarını kurumlardan karşılar olmuşlardır. İnsanlar arası münasebetler resmi ve ikinci şekle bürünmüştür. İnsanlar karşılıksız, sıcak ve duygusal ilişkiler beklerken bu gibi ailelerin bunu sağlaması imkansız hale gelmiştir. Çünkü geniş klasik aile her bakımdan teçhiz edilmişken, modern aile bunlardan yoksundu. Ancak bu yeni aile her konuda daha serbesttir (Tezcan, 1995: 128). Şehirleşme sürecinde oluşan bir aile tipide gecekondular ailesidir. Bu ailede iş ve eş seçme özgürlüğü gibi konularda baba egemendir. Önemli kararları baba alır. Bunlar hızla şehirleşme sürecine girmelerine rağmen kent ailesiyle bütünleşememişlerdir.

İç göçler yalnız kırdan kente yönelik bir istikamet gösterir. Bu meyanda bölgeler arası nüfus hareketlerinden de bahsetmek gerekir. Metropoller sanayi ve ticaret merkezlerini oluşturan bölgeler hızla nüfus alırken diğer küçük şehirlerimiz hızla nüfus kaybına uğramaktadırlar.

Genellikle şehir kültürüne intibak edilirken sosyal çevreyi netleştiren münasebetler iki şekilde mütalaa edilirler. Kırsal alanda süregelen akrabalık, hemşerilik gibi ilişkiler ve şehirde edinilen yeni münasebetler şeklindedir. Gecekondularda yapı kalitesizliğinin ve özellikle alt yapının olmayışı mahallelerin fiziksel olarak problemlerini göstermektedir. Bölge sakinlerinin ayrıca iktisadi iş imkanlarından yoksun oluşu, düşük gelir ve özellikle kırsal hayattan kent hayatına geçiş süreci yaşama biçimlerinde kendine özgü bir takım

kalıplar ortaya çıkarmaktadır. Böylece gecekondular “kırsal kentsel etkileşim sonucu ortaya çıkan fiziksel ve sosyal şartları yeterli olmayan yerleşim merkezleri” olarak ifade edilebilirler (Tezcan, 1995: 94).

Nüfus hareketleri ve göç olgusu toplumsal değişimi yaşarken zaman kavramını da farklı bir şekilde algılamaya başlamaktadır. 1962’de yapılan bir çalışmada, Türkiye’nin kuzeyinde hızla değişen çeşitli kırsal topluluklarda, değişim sonucu zaman kavramının yeniden standardizasyonunu analiz etmeye çalışılmıştır. Bu bölgede tarım, kendine yeterlilik evresinden ticari tarıma doğru evrilmekteydi. Motorlu karayolu taşımacılığı etkili bir biçimde kurulmuştu; bu ise mekandaki hareketlilik ve hıza yeni boyutlar, toplumsal yapıya yeni görünümler katmaktaydı (Kıray, 1999: 224).

Nüfus hareketleriyle birlikte tahrik olan en önemli boyutlardan biride inançtır. İnsanın davranışını, gidişini, sosyal değişimleri tayin eden inançlardır. Yeni bir din yeni fikirler üretir. Yeni fikirler yeni bir sosyal teşkilat oluşturur. Din en çok hayati enerji verir. İnsan hayatını yürütür. Din olmasaydı dünya ferdi rahatsızlığın getirdiği ölü noktaya dönüşmüş olurdu. Bir kavmin ilerlemesi, dinde ilerlemesiyle belirtilmiştir. İnançların rolü aklın rolünden daha etkili olmuştur. Hayatta ve tarihte gerçek faktör, inançlardır. İnsanlık şimdiye kadar inançları olmadan yaşayamamıştır. Ayrıca dinin diğer önemli bir rolü hayat kavgası prensibinin ve bu yoldaki tekamülün zararlarını önlemesidir. Zeka ve bencilliğin canlılar arasında avantaj sağlayan yönünü törpülemesidir (Sezen, 1990: 223)

İnsanoğlunun hayatı adeta taklitten ibarettir. Mesela moda ile örfler arasında psikolojik açıdan hiçbir fark yoktur. Çünkü modada çağdaşlar taklit edilirken örf, adet ve inançlarda taklit edilerek, atalar taklit edilir ve yaşatılmaya çalışılır. Gecekonduların bir taraftan kentliyi taklit etme özlemiyle, köydeki hayatını yaşatma inancı gibi gecekondulardaki büyük mabetlerin yapılması bunun ifadesi olsa gerektir (Gökalp, 1960: 19).

Sonuç

Endüstrileşmeyle beraber teşekkül eden metropoller, geniş iş imkanları ve içtimai fırsatlara muhatap olunması nedeniyle kırsal sakinlerini göçe zorlamıştır. Kentler göçmenleri, göçmenler de kentleri

adeta değişime uğratmışlardır. Kentler fiziksel olarak, göçmenlerde hem fiziksel ve hem de kültürel olarak değişime maruz kalmışlardır.

Nüfus hareketleri ve sosyal değişim encamında ailenin birçok özelliklerinden maada dominant özelliği kendisini devam ettirmesi fonksiyonudur. Her türlü kültür ve coğrafi, fiziki, psikolojik, sosyolojik çevreye göre şekillenebilen bu kurum ezelden ebede kadar devam edecektir (Turinay, 1996: 167). Bilim adamlarımıza düşen, başta Türk ailesine bilahare bütün dünyanın aile kurumlarına yapıcı yaklaşımlarda bulunmaktır. Bir insanın eğitim aldığı en önemli ve ilk kurum ailedir. Ailede yanlış şekillenen bir insanın bilahare eğitim alacağı mekteplerde yontulması kolay olmasa gerek.

Aile nüfusun ocağıdır, sosyal yönü ile nüfus her bakımdan önem ve ehemmiyet arz etmektedir. Bazı çevreler nüfusun kemiyeti üzerinde yoğunlaşırken, bazı kesimlerde nüfusun keyfiyetini önemsemektedirler.

Objektif bir mantıkla konuya eğilindiğinde bu özelliklerin birbirine feda edilemeyecek kadar önem ve ehemmiyet arz ettiğini ve bir elmanın iki yarısı gibi birbirini tamamladığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Bilgiseven, Amiran Kurtkan**, "Genel Sosyoloji", Filiz Kitabevi, İstanbul 1986
- Bilgiseven, Amiran Kurtkan**, "Köy sosyolojisi", Filiz Kitabevi, İstanbul 1988
- Bottomore, Tom B.**, "Toplumbilim", Çev:Ünsal Oskay, Der Yayınları, İstanbul 2000
- Doğan, İsmail**, "Sosyoloji", Sistem Yayıncılık, Ankara 1995
- Doğanay, Hayati**, "Demografya", Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Yayınları, Erzurum 1991
- Dönmezer, Sulhi**, "Toplumbilim", Beta Yayınevi, İstanbul 1994
- Erkal, Mustafa Esin**, "Sosyoloji", Der Yayınları, İstanbul 2000
- Doğan, Mehmet Said**, "Sosyal Değişme ve Din", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Metodoloji ve Sosyoloji Araştırmaları Merkezi Sosyoloji Konferansları Dergisi, 27. Kitap, İstanbul 2003
- Güven, S.**, "Toplumbilim", Ezgi Kitabevi, Bursa 1999
- Kıray, Mübeccel Beli**, "Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme", Bağlam Yayınları, İstanbul 1999
- Turinay, Necmettin**, "Değişen Toplum ve Aile", Akçağ Yayınları, Ankara 1996
- Kongar, Emre**, "Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, Remzi Kitabevi, İstanbul 1995
- Aslantürk Zeki-Amman, Tayfun**, "Sosyoloji", Çamlıca Yayınları, İstanbul 2001
- Ozankaya, Özer**, "Toplumbilim", Cem Yayınevi, İstanbul 1994
- Turhan, Mümtaz**, "Kültür Değişmeleri", Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, İstanbul 1987
- Özkalp, Enver**, "Sosyolojiye Giriş", Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1995
- Tezcan, Mahmut**, "Sosyal ve Kültürel Değişme", Ankara 1984
- Tezcan, Mahmut**, "Sosyolojiye Giriş", Ankara 1995
- Sezen, Yümni**, "Sosyoloji ve Din Sosyolojisinde Temel Bilgiler ve Tartışmalar", Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, İstanbul 1990
- Gökalp, Ziya**, "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak"